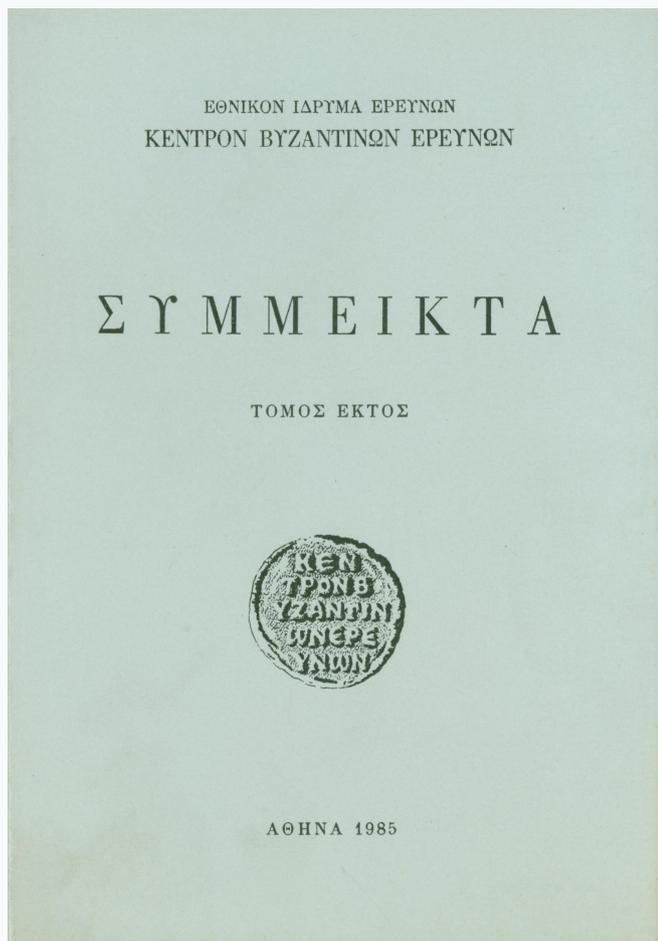

Byzantina Symmeikta

Vol 6 (1985)

SYMMEIKTA 6

Δούλοι στην Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου

Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.695](https://doi.org/10.12681/byzsym.695)

Copyright © 2014, Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΓΓΕΛΙΔΗ Χ. Γ. (1985). Δούλοι στην Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου. *Byzantina Symmeikta*, 6, 33–51. <https://doi.org/10.12681/byzsym.695>

ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΤΟΝ 10ο ΑΙ.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὀσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*

Θεσμός πού στά κυριότερα σημεία του ἀκολουθεῖ πιστά τή ρωμαϊκή παράδοση¹, ἡ δουλεία, διατηρήθηκε τυπικά τουλάχιστον σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας². Ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ θεσμοῦ εἶναι, βέβαια, ἀντίθετη μέ τή γενική ἀρχή τῆς «φυσικῶ δικαίω» ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων³.

*Χρησιμοποιοῦνται ἐπιπλέον οἱ ἀκόλουθες βραχυγραφίες :

Bas	= α. Βασιλικά, Βιβλία I - LIX, ἔκδ. H. J. Scheltema - N. Van der Wal, τόμ. AI - AVII, Groningen - 's Gravenhage 1955 - 1974.
	= β. Βασιλικά, Βιβλία 49 - 60, ἔκδ. I. Ζέπου, τόμ. 5, Ἀθήνα 1912.
CJ	= Corpus Iuris Givilis, II. Codex Iustinianus, ἔκδ. P. Krueger ⁴ , Δουβλίνο - Ζυρίχη 1967.
Ἐκλογή	= <i>Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V</i> , ἔκδ. L. Burgmann (=Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Φραγκφούρτη 1983.
Ἐπαναγωγή	= JGR, τόμ. 2, σελ. 236 - 368.
Ἐπαναγωγή aucta	= JGR, τόμ. 6, σελ. 57 - 216.
Πρόχειρος	= JGR, τόμ. 2, σελ. 114 - 228.
Πρόχειρον auctum	= JGR, τόμ. 7, σελ. 5 - 361.
Ράλλης - Ποτλῆς	= Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, <i>Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων</i> , τόμοι Α' - ΣΤ', Ἀθήνα 1852 - 1859.
Σύνοψις minor	= JGR, τόμ. 6, σελ. 327 - 547.

1. Ἀννας Χατζηνικολάου - Μαράβῆ, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Ἀθήνα 1950, σελ. 8.— Π. Α. Γιαννόπουλου, *La Société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, σελ. 265 καὶ σελ. 265 ὑποσ. 2.— Ch. Verlinden, *L'Esclavage dans l'Europe Médiévale. II. Italie - Colonies italiennes du Levant - Levant latin - Empire byzantin*, Γάνδη 1977, σελ. 978.

2. Ἔτσι ὁ Ἀρμενόπουλος (Ἐξάβιβλος, ἔκδ. Heimbach, Λιψία, σελ. 188 κέξ.) ἐπαναλαμβάνει αὐτούσιο τὸ 34^ο κεφάλαιο τοῦ Πρόχειρου «Περὶ Ἐλευθεριῶν», ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ «εστερημένα ἐλευθερίας» πρόσωπα. Ὡστόσο, ἡ τελευταία Νεαρά πού ἀσχολεῖται μέ τοὺς δούλους, ὀρίζοντας τὴν ἐξαγορά ὄλων τῶν δούλων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐκδίδεται περὶ τὸ 1167 ἀπὸ τὸ Μανουήλ Κομνηνὸ (Dölgel, *Regesten*, ἀρ. 1476, πρβλ. καὶ Helga Köpstein, *Zur Novelle des Alexios Komnenos zum Sklavenstatus (1095)*, Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines IV, Ἀθήνα 1980, σελ. 166).

3. πρὸς δὲ τὸν φυσικὸν (νόμον) πάντες οἱ ἄνθρωποι ἴσοι εἰσίν: D L, 17.32 = Bas II, 3.33. Ἡ γὰρ φύσις πάντα ἐλευθέρους προήγαγεν: Bas II. 1, 4 = Πρόχειρος ΛΔ', 2 = Ἐπα-

Αυτή ή αντίφαση, ώστόσο, μεταξύ θεωρητικῆς ἀνθρωπολογίας και κρατικῆς πρακτικῆς, και ή όποία δέν ἀμφισβητήθηκε εὐθέως ποτέ ἀπό τήν Ἐκκλησία¹, ἐδραιώνεται μέσα ἀπό τά νομικά κείμενα, πού ἀποδέχονται τόν τριμερή χωρισμό τῆς κοινωνίας σέ ἐλεύθερους, ἀπελεύθερους και δούλους². Ἡ βασική αὐτή ἀρχή εἰσάγεται στο βυζαντινό δίκαιο ἀπό τόν Ἰουστινιανό³ και ἐπαναλαμβάνεται μέ αὐτούσια σχεδόν διατύπωση στό Βασιλικά⁴. Ἡ ἴδια ἀρχή περιλαμβάνεται και στίς μεταγενέστερες ἐπιτομές τῶν νομικῶν συλλογῶν⁵. Συνέπειά της ή κλιμάκωση τῶν δικαιωμάτων και ὑποχρεώσεων πού ρυθμίζουν τὸ μέτρο συμμετοχῆς στίς οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Σ' αὐτή τήν κλίμακα οἱ δούλοι κατέχουν τήν τελευταία βαθμίδα και ὑπόκεινται σέ καθεστῶς πλήρους δικαιοπρακτικῆς ἀνικανότητας. Ἔτσι ὁ δούλος, σημειώνει ὁ νομοθέτης, ἀν και «φύσει» ζεῖ, βρίσκειται σύμφωνα μέ τὸ νόμο σέ κατάσταση ὁμοια μέ τὸ θάνατο⁶.

ναγωγῆ ΛΖ. 3 = Πρόχειρον auctum ΛΔ. 3 = Ἐπαναγωγῆ aucta ΛΗ. 2 — Σύνοψις minor Δ. 17.

1. Ἡ προσπάθεια τῆς Ἐκκλησίας ἐξυπλεῖται στήν καλύτερευση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν δούλων. βλ. Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 271, πρβλ. και Λ. Pignaniol, *L'Empire chrétien*², Παρίσι 1972, σελ. 149. Ἀλλά και τά παραδείγματα ἀπό ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πού παραθέτει ή Χατζηνικολάου-Μαράβα (*Recherches*, σελ. 13 - 18), δείχνουν ὅτι ή Ἐκκλησία στηρίζει τήν ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Τά θεωρητικά, στωικῆς κυρίως προέλευσης, ἐπιχειρήματα τῶν Πατέρων ἀποσκοποῦν στήν ἀφομοίωση τῶν κατηγοριῶν ἐλεύθερος - δούλος μέσα στο κοινωνικό σχῆμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ διάθεση συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στήν καταρχήν ἀποδεκτῆ ἀπό τήν Ἐκκλησία ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου και τήν κοινωνική ἀναγκαιότητα διατυπώνεται μέ ἐνέργεια στο παρακάτω χωρίο τοῦ Ἐπιφάνιου Σαλαμίνας (*Ἀγκυρωτός*, PG 43, 121): *Και ή συνήθεια τοὺς δούλους σώματα εἶθε καλεῖν. Δεσπότης, φησίν, ἑκατὸν σωμάτων ἀλλὰ και ψυχὰς ἔχόντων· ἐπειδὴ δὲ ή δεσποτεία τῶν ἀνθρώπων σωμάτων κυριεύει, ἀλλ' οὐ ψυχῆς διὰ τοῦτο τοὺς δούλους ἐλόγως σώματα ἐκάλεσαν σὺν ψυχῇ, ἵνα δείξῃ τὴν χοῆσιν τῶν σωμάτων.*

2. *Πάντες οἱ ἄνθρωποι ή δούλοι εἰσιν ή ἐλεύθεροι*: Bas XLVI, 1.1. *Τῶν δούλων μία ἐστίν ή αἴρεσις. . . οἱ δὲ ἐλεύθεροι ή εὐγενεῖς εἰσιν ή ἀπελεύθεροι*: Bas XLVI, 1.3. Ἡ τυπική ἰσότητα ἐλευθέρων και ἀπελευθέρων αἴρεται σέ ὀρισμένες περιπτώσεις. Ἔτσι, π.χ. οἱ ἀπελεύθεροι, ἐξομοιούμενοι στο σημεῖο αὐτὸ μέ τοὺς δούλους, δέν μποροῦν νά μαρτυρήσουν ὑπὲρ ή κατὰ τοῦ πρώην κυρίου τους (*Ἐκλογῆ* 14, 2.2), οὔτε νά κληροδοτήσουν σέ πλαγίου βαθμοῦ συγγενεῖς, ἐφόσον δέν τοὺς ἀναγνωρίζεται ή ἀνιούσα συγγένεια (*Πρόχειρος* 23, 1.4).

3. D I, 5.3 και I, 5.5.

4. Βασιλικά, ὅ.π. Στήν Ἐκλογῆ τῶν Ἰσαύρων ή διάκριση δέν διατυπώνεται εὐθέως, ἀλλὰ ὑπονοεῖται μέ σαφήνεια, π.χ. Ἐκλογῆ 8, 1.1, 8, 4.2 και 17.42.

5. Πρόχειρος 34. 1 και 34.4 = Ἐπαναγωγῆ 37.1 και 37.4 = Πρόχειρον auctum 34.1 και 34.5 = Ἐπαναγωγῆ aucta 38.1 και 38.5 = Σύνοψις minor E. I.

6. *Ἡ δουλεία σχεδὸν εἰσιν τῷ θανάτῳ*: Bas II, 3, 209 και Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος 1. 14.6. Πρβλ. τὸ ἀντίστοιχο σχόλιο τῶν Βασιλικῶν. *Ἐπὶ τοῦ δούλου και τοῦ αἰχμαλώτου αὐτῷ τῷ νόμῳ τεθνᾶναι δοκεῖ, φύσει δὲ ζῆν.*

“Όμως, παρά τὸ ἀπόλυτο αὐτὸ ἀξίωμα, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ νόμος ἐπι-
τρέπει στοὺς δούλους νὰ ἀσκοῦν ἕναν ἀριθμὸ δικαιωμάτων, ὅπως νὰ διαχειρί-
ζονται τὴν περιουσία τοῦ κυρίου τους¹, νὰ ἐργάζονται² ἢ, σὲ μεταγενέστερη
ἐποχῇ, νὰ ἐγγράφονται στὰ συστήματα³.

Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὶς ἀλλαγές πού παρουσιάζονται στὴν ὑπόσταση τῶν δού-
λων ἀποτελοῦν τὰ νομικὰ κείμενα. τὰ ὁποῖα καθορίζουν, συχνὰ μὲ πολλὰς
λεπτομέρειες, τοὺς ὅρους ἀπόκτησης καὶ ἐκμετάλλευσης τῶν προσώπων πού
εἴτε γεννῶνται δοῦλοι εἴτε ὑποπίπτουν σ’ αὐτὴ τὴν κατηγορία ὡς αἰχμάλωτοι
πολέμου ἢ κάτω ἀπὸ ἄλλες εἰδικές συνθήκες⁴. Μέσα ἀπὸ τὶς πηγές αὐτές
μποροῦμε, λοιπόν, νὰ παρακολουθήσουμε τὶς μεταλλαγές στὶς διαθέσεις τῆς
πολιτείας ἀπέναντι στοὺς δούλους ἢ, ἀκόμα, τὰ ὅρια τῶν δικαιωμάτων τῶν
κυρίων-δεσποτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν δούλων. Ὡστόσο, ἡ προοπτικὴ
τῶν μεγάλων κυρίως νομικῶν συλλογῶν εἶναι μονοδιάστατη, ἐφόσον τὰ προ-
βλήματα τίθενται στὴ γενικότητά τους· ἀλλὰ καὶ ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς
τῶν διατάξεων δὲν εἶναι πάντα ἐξακριβώσιμος⁵, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ κατα-
νοηθεῖ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτὰ κείμενα ἢ ἐμβέλεια τους. Ἔτσι, τὴν περιγραφή
τῆς ἐκάστοτε κοινωνικῆς πραγματικότητας, τὶς διεργασίες στὸ ἐπίπεδο τῶν
διαφοροποιήσεων στὶς συμπεριφορές καὶ τὶς νοοτροπίες ὀφείλουμε νὰ ἀναζη-
τήσουμε σὲ ἄλλα εἶδη πηγῶν καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἀγιολο-
γικὲς⁶.

1. Πρόκειται γιὰ τοὺς *actores*, *procuratores*, *conductores* τῆς πρώιμης ἐποχῆς, βλ.
A. H. M. J o n e s, *The Later Roman Empire 284 - 602*, τόμ. Β', Ὁξφόρδη 1964, σελ.
790 - 791.

2. Βλ. παραδείγματα στὸ βιβλίον τῆς Κωνσταντίνου Μέντζου, *Συμβολαὶ
εἰς τὴν μελέτην τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῆς πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου*,
Ἀθήνα 1975, σελ. 87, 104, 125.

3. Χα τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ - Μ α ρ α β ᾶ, *Recherches*, σελ. 46 - 47.— A. P. K a ž d a n,
Raby i mistii v Vizantii IX - X vekov, Učenyje Zapiski Tul'skij Gosud. Pedag. Inst. 2
(1951), σελ. 72.— τ ο ὕ ἴ δ ι ο υ, *Derevnja i Gorod v Vizantii IX - X vv.*, Μόσχα 1960,
σελ. 309 - 310.— R. B r o w n i n g, *Rabstvo v vizantijskoj imperii (600 - 1200 gg.)*,
Viz. Vrem. 14 (1958), σελ. 43 - 44.— N. Ο ἰ κ ο ν ο μ ῖ δ η, *Boutiques de Constanti-
nople au Xe s.: Prix, Loyers, Imposition (cod. Patmiacus 171)*, *DOP* 26 (1972),
σελ. 354 - 355.

4. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριες πηγές δούλων: ἡ φυσικὴ ἀναπαραγωγή, ὁ πόλεμος, τὸ ἐμπόριο
τῶν δούλων (K a ž d a n, *Raby i mistii*, σελ. 66 - 70.— B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ.
48 - 53). Μιὰ τέταρτη κατηγορία συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς δούλους τοῦ δημοσίου, πού ὑπο-
πίπτουν σ’ αὐτὴ τὴ θέση μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση, πρβλ. Χα τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ - Μ α -
ρ α β ᾶ, *Recherches*, σελ. 35 καὶ Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο υ, *La Société profane*, σελ. 276 -
277.

5. Χα τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ - Μ α ρ α β ᾶ, ὁ.π., σελ. 8.— V e r l i n d e n, *L'Esclavage*,
σελ. 978.

6. Πρβλ. B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ. 39.

Σ' αυτό τὸ πλαίσιο εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου, πὸ ἀποτελεῖ ἀξιόλογη πηγή γιὰ τὴ συλλογὴ ποικίλων στοιχείων, σχετικῶν μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ.¹

Στὸ μακρὸ αὐτὸ κείμενο, ὁ μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Γρηγόριος, πραγματεύεται τὴν πολιτεία τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ του, ἡ δραστηριότητα τοῦ ὁποῖου περιορίζεται στὰ γεωγραφικὰ ὅρια τῆς Βασιλεύουσας καὶ δὲν σχετίζεται μὲ κανένα ἐκκλησιαστικὸ ἢ μοναστικὸ θεσμὸ. Ἡ ἰδιοτυπία αὐτοῦ τοῦ «ἀστικοῦ» ἁγίου καθιστᾷ ἰδιαίτερα σημαντικὲς τὶς ἑπτὰ ὀλοκληρωμένες διηγήσεις πὸ περιέχονται στὸ Βίο καὶ ἀναφέρονται σὲ δούλους, πιστοὺς χριστιανοὺς, μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, καί, κυρίως, κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης. Πράγματι, ἐνῶ γιὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶναι γνωστοὶ μεγάλοι ἀριθμοὶ οἰκετῶν πὸ ἐργάζονται στὴν ἐπαρχία, σὲ κτήσεις δυνατῶν², συγκεκριμένες φιλολογικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπασχόληση δούλων στὰ ἀστικὰ κέντρα εἶναι σπάνιες.

Ἔτσι, μολοντί οἱ πληροφορίες πὸ παρέχει ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν εἶναι πρωτότυπες, στὸ μέτρο πὸ οἱ συνθῆκες διαβίωσης τῶν δούλων μᾶς εἶναι γενικὰ γνωστὲς ἀπὸ τὶς νομικὲς πηγές, ὁ σχολιασμὸς τοῦ κειμένου μᾶς βοηθᾷ στὴ διευκρίνιση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σχετικῆς νομοθεσίας στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ στὴ διαπίστωση τῆς πραγματικῆς ἰσχύος τῶν ρυθμίσεων τῆς.

Οἱ ἑπτὰ ἱστορίες δούλων στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἱστορία τοῦ δούλου Θεόδωρου (Βίος Ves., σελ. 51 - 54).

Πλούσιος καὶ τυφλὸς ἐργαστηριακός, πὸ κατοικοῦσε στὸ λιμάνι τῶν Σοφίων³, εἶχε πολλοὺς καὶ εὐσεβεῖς δούλους. Ὅλοι οἱ δοῦλοι σχετίζονταν μὲ τὸ

1. Ὡς τώρα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δύο ἀποσπασματικὲς ἐκδόσεις τῆς πληρέστερης μορφῆς τοῦ κειμένου: α. A. N. Veselovskij, *Razyskanija v' oblasti russkago dukhovnago stikha*, Sbornik Otd. Russ. Jaz. I Slov. Imp. Akad. Nauk 46 (1899), Συμπλήρωμα, σελ. 10 - 76 (στὸ ἐξῆς: Βίος Ves.), καὶ β. S. G. Vilinskij, *Žitie sv. Vasilija novago v russkoj literature*, Μέρος δεῦτερο: *Teksty*, Zapiski Imp. Novoross. Univer. 7, Ὁδησὸς 1911, σελ. 283 - 346 (στὸ ἐξῆς: Βίος Vil.). Γενικὰ γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Βίου, βλ. Χ ρ ι σ τ ί ν α ς Γ. Ἀ γ γ ε λ ί δ η, Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, Ἰωάννινα 1980, σελ. 22 - 57.

2. Τὰ κυριότερα παραδείγματα πὸ ἀναφέρονται εἶναι τὰ παρακάτω: γιὰ τὸν 8ο αἰ., ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Φιλάρτου, γιὰ τὸν 9ο, ἡ περίπτωση τῆς Δανηλίδας (σημειώνουμε ὡστόσο τοὺς ὑπερβολικοὺς ἀριθμοὺς οἰκετικῶν προσώπων καὶ στὰ δύο αὐτὰ κείμενα. Γιὰ τὴ Δανηλίδα, πὸ ἀποτελεῖ μεταφορὰ σὲ μεσοβυζαντινὸ κείμενο τοῦ θρόλου τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ, βλ. Ἡ λ. Ἀ ν α γ ν ω σ τ ᾶ κ η, *La Géographie des chansons du cycle akritique et du roman du Digénis Akritas*, διδακτ. διατριβή. Παρίσι 1983, σελ. 268 - 271), καὶ γιὰ τὸν 11ο αἰ., ἡ διαθήκη τοῦ Εὐστάθιου Βοῖλα (ἐκδ. P. Lemerle, *Le testament d'Eustathios Boilas*, στὸν τόμο *Cinq Etudes sur le XIe s.*, Παρίσι 1977, σελ. 15 - 63. Εἰδικὰ γιὰ τὸν κωδικελλο πὸ ἀφορᾷ τοὺς δούλους, σελ. 26 - 27 καὶ 59 - 60).

3. Ἡ ταῦτιση τοῦ λιμνιοῦ τῶν Σοφίων μὲ τὸ μεταγενέστερο λιμάνι τοῦ Κοντοσκαλίου δὲν εἶναι βέβαιη. Σήμερα, ἡ ὑποθετικὴ τοποθεσία τῶν Σοφίων ἀποτελεῖ, μετὰ τὶς προσχώ-

Βασίλειο, ιδιαίτερη όμως ήταν ή ευσέβεια τοῦ Θεόδωρου, «πρωτεύοντος» δούλου, ἐμπιστου τοῦ κυρίου του, πού τοῦ εἶχε ἐναποθέσει τίς εὐθύνες τῆς διαχείρησης τῆς περιουσίας του. Ἡ ἐμπιστοσύνη όμως αὐτῆ τοῦ κυρίου πρὸς τὸ Θεόδωρο, κίνησε τὸ φθόνο ἐνὸς ἄλλου δούλου τοῦ ἴδιου κυρίου. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας, πού πληρώθηκε ἓνα νόμισμα γιὰ τίς συμβουλές της¹, ὁ φθονερὸς δοῦλος προκαλεῖ βαρύτερη ἀρρώστεια στὸ Θεόδωρο. Φίλοι τοῦ Θεόδωρου καὶ μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, προσφεύγουν στὸν ἅγιο ζητώντας του νὰ σώσει τὸ Θεόδωρο. Ὁ Βασίλειος ἔρχεται στὸ σπίτι τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἀνακαλύπτει τὰ μάγια, τὰ ἐξουδετερώνει καὶ σώζει τὸ Θεόδωρο².

2. Ἱστορία τοῦ δούλου πού ἔπασχε ἀπὸ ὑδρωπικία (Βίος Ves., σελ. 54 - 55).

Ἐργαστηριακὸς πού ἔμενε στὶς Ἀρκαδιανές³ εἶχε ἓνα δοῦλο ἀρρωστο ἀπὸ ὑδρωπικία καὶ ἐτοιμοθάνατο. Ἐχοντας χάσει κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀρρωστοῦ, ὁ ἐργαστηριακὸς ἀποφασίζει νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ Βα-

σεις, τμῆμα τῆς συνοικίας Kumkari (R. Janin, *Constantinople byzantine*², Παρίσι 1964, σελ. 223 - 224. Πρβλ. R. Guiland, *Le port palatin de Boukoléon*, Etudes de Topographie de Constantinople Byzantine [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 37], τόμ. Α', Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1969, σελ. 286 - 288 καὶ τοῦ Ἰδίου, *Les ports de Byzance sur la Propontide*, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 81 - 91 καὶ κυρίως 87 - 91).

1. Παράλληλα πρὸς τὸ ζήτημα πού θέτει ἡ πληροφορία αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα δούλου νὰ διαχειρίζεται ποσὰ ἀνεξέλεγκτα (γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. παρακάτω, σελ. 44 - 45), ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ μνημονευόμενον ποσὸ εἶναι, γιὰ τὴν ἐποχὴ, πολὺ ὑψηλό. Ἡ ἀξία ἐνὸς νομίσματος ὡς τὸ 959 περίπου εἶναι ἴση μὲ δώδεκα μόνιους σιταριοῦ ('Α. Ἀνδρεάδη, *De la monnaie et de la puissance d'achat des métaux précieux dans l'Empire Byzantin*, *Byzantion* 1 (1924), σελ. 92). Πρβλ. ἀκόμη τὰ ποσὰ πού ἀπαιτοῦνται τὴν ἴδια ἐποχὴ γιὰ τὴν πληρωμὴ φόρου ἀπὸ ἐνοικίαση ἐργαστηρίων (Οἰκονομίδη, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 350). Γενικὰ όμως τὰ ποσὰ πού ἀναφέρει ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου φαίνονται ὑπερβολικά· πρβλ. Βίο Vil., σελ. 319, ὅπου ζῶνες κοστίζουν δύο νομίσματα καὶ ἓνα σκέπασμα κοστίζει τέσσερα νομίσματα. Βλ. σχετικὰ καὶ τίς παρατηρήσεις τῆς Germaine Da Costa-Louillet, *Saints de Constantinople*, *Byzantion* 24 (1954), σελ. 507. - Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειώσουμε τὴν ἐμμεση ἔστω πληροφορία τοῦ Βίου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ μετάδοση καὶ ἀποκάλυψη σὲ ἀμύητους μαγικῶν γνώσεων ἀποτελεῖ κερδοφόρα ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση.

2. Ἡ ἀσθένεια τοῦ Θεόδωρου ἔχει προκληθεῖ ἀπὸ καρφία, πού κατὰ τίς ὑποδείξεις τῆς μάγισσας ὁ φθονερὸς δοῦλος ἔχει πῆξει σὲ σκοτεινὸ καὶ κρυφὸ μέρος τῆς ἀποθήκης. Ὁ Βασίλειος τὰ ἀποκαλύπτει καὶ τὰ ἀπομακρύνει. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ συντεταγμένου τύπου «καταπασσάλευση», πού στὴν πλήρη μορφή της, μὲ χρῆση δηλαδὴ ἀνθρωπόμορφων ὁμοιωμάτων, ἀποτελεῖ τρέχουσα μαγικὴ πρακτικὴ σὲ ὅλες τίς ἐποχές. Γιὰ παραδείγματα μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν καταπασσαλεύσεων, βλ. Φ. Κοκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, τόμ. ΣΤ', Ἀθήνα 1957, σελ. 174 - 207.

3. Ἡ συνοικία τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἀγίας Εἰρήνης καὶ σημερινοῦ Gülhane (Janin, *Constantinople Byzantine*, σελ. 292 - 293).

σιλείου. Ἔρχεται στὸ σπίτι, ὅπου μένει ὁ ἅγιος, καὶ τὸν παρακαλεῖ, κλαίγοντας, νὰ δεχθεῖ νὰ θεραπεύσει τὸ δοῦλο. Ὁ Βασίλειος συγκινεῖται ἀπὸ τὴ θερμὴ παράκληση τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἐπισκέπτεται τὸν ἄρρωστο καὶ τὸν θεραπεύει, ἐμφυσώντας «σταυροειδῶς» στὸ πρόσωπό του.

3. Ἱστορία τοῦ δούλου ποῦ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος (Βίος Ves., σελ. 56-57).

Ἐνας νέος ποῦ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος ἔρχεται στὸ Βασίλειο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν θεραπεύσει. Ὁ ἅγιος θεραπεύει πράγματι τὸ νέο, ποῦ ἦταν δοῦλος ἐνδὸς «χειρομάχου». Μετὰ τὴ θεραπεία ὁ Βασίλειος προφητεύει τὸ μέλλον τοῦ νέου δούλου: ὁ κύριός του θὰ πεθάνει σύντομα, ὁ ἴδιος θὰ ἀπελευθερωθεῖ, θὰ κάνει νόμιμο γάμο καὶ θὰ ἀποκτήσει παιδιὰ. Μετὰ τὸ θάνατο τῆς πρώτης γυναίκας του θὰ παντρευτεῖ δευτέρη φορά καὶ, τέλος, ὅταν πεθάνει καὶ ἡ δεύτερη γυναίκα του θὰ γίνεῖ μοναχός. Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου ἐπαληθεύεται.

4. Ἱστορία τῆς δαιμονιζομένης δούλης μοναχῆς (Βίος Ves., σελ. 68-69).

Ὁ Βασίλειος φιλοξενεῖται στὸ σπίτι τῶν ἀδελφῶν Γογγυλίων¹, στὰ Ἐλευθερίου². Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέπτεται μιὰ δαιμονιζόμενη δούλη μοναχῆς στὴ μονὴ τοῦ Μουζάλωνος³, ποῦ εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, ὅπου ἦταν ἐγκλειστη γιὰ θεραπεία⁴. Ὁ ἅγιος ἐκδιώκει τὰ δαιμόνια καὶ ἡ δούλη ἐπιστρέφει ὑγιὴς στὴν κυρία της.

1. Γιὰ τοὺς εὐνούχους ἀδελφούς, Κωνσταντῖνο καὶ Ἀναστάσιο Γογγύλιους, βλ. D.A.I., *Commentary*, σελ. 179· πρβλ. καὶ R. Guillard, *Le Cubiculaire*, Recherches sur les Institutions Byzantines [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 35], Βερολίνο - Ἄμστερνταμ 1967, τόμ. Α', σελ. 279 - 280. Τὸ 949, ὁ Κωνσταντῖνος Γογγύλιος ὁδήγησε τὸ βυζαντινὸ στόλο στὴν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης (Κεδρηνοῦ, Ἱστορία [ἐκδ. Niebuhr], σελ. 336 καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, Περὶ Βασιλείου Τάξεως [ἐκδ. Reiske], τόμ. Α', σελ. 664 - 678).

2. Τὸ λιμάνι τῶν Ἐλευθερίου ἦδη τὸ 385 εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ προσχώσεις (Janin, ὁ.π., σελ. 218 - 220 καὶ Guillard, *Les ports de Byzance*, ὁ.π., σελ. 93 - 94).

3. Ἡ μνεία αὐτῆ, ποῦ συνηγορεῖ στὴν ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία μετὰξὺ τοῦ 940 καὶ 944 μονῆς τοῦ Μωσηλὲ στὴν Κωνσταντινούπολη, πρέπει νὰ προστεθεῖ σὲ ὅσες ἀναφέρει ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα. *Ἡ μονὴ τοῦ Μωσηλὲ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἀνθεμίου*, Βυζαντινὰ 12 (1983), σελ. 73 κέξ. Σύμφωνα μὲ τὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἡ μονὴ ἦταν γυναικεία. Γιὰ τὴν πιθανότερη τοποθεσία της, κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ἐν Ἐπτασκάλῳ στὴν 10η ρεγεώνα, βλ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, ὁ.π., σελ. 81 κέξ.

4. Στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἀναφέρεται δύο φορές ναὸς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας (Βίος Ves., σελ. 68, 70). Πρόκειται χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἴδια ἐκκλησία, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ ὑπῆρχε καὶ χῶρος περιθάλψης ψυχασθενῶν, ὅπως συνάγουμε ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα (βλ. παρακάτω τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς διήγησής 5). Ὁ R. Janin (*La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I. Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. III. Les églises et les monastères*², Παρίσι 1969, σελ. 26 - 30), ἀναφέρει τέσσερις ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὴν Ἁγία Ἀναστασία, ἀπὸ τίς ὑποῖες μόνο ἡ τέταρτη φέρεται ὡς «Φαρμακολύτρια», ἐπίθετο ποῦ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔκφραση «τῆς τὰ φάρμακα

5. 'Ιστορία τῆς δούλης τοῦ 'Ιωάννη (Βίος Ves., σελ. 69 - 72).

'Ο 'Ιωάννης, πλούσιος εὐνοῦχος, «ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης»¹ καὶ ἀπὸ τοὺς πιδ πιστοὺς μαθητῆς τοῦ Βασιλείου, εἶχε στὸ σπίτι του, κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ 'Αγίου Λαζάρου², ἀρκετοὺς δούλους καὶ εἶχε ὀρίσει ἐπικεφαλῆς τοὺς μιὰ δούλη, στὴν ὁποία ἔδειχνε μεγάλη ἐμπιστοσύνη. 'Η δούλη ὅμως αὐτὴ γρήγορα ἄρχισε νὰ σκέπτεται, πῶς θὰ καταφέρει νὰ διαχειρίζεται ἀνεξέλεγκτα τὴν περιουσία τοῦ κυρίου της. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας ποὺ πληρώθηκε ἀδρά³, ἡ δούλη προξενεῖ συμπτώματα βαθειᾶς ἀνοιᾶς στὸν ἡλικιωμένο ἀφέντη της καὶ ὑπεξαιρεῖ μέρος τοῦ χρυσοῦ του. Φίλοι καὶ ἄλλοι δοῦλοι τοῦ 'Ιωάννη σκέπτονται τίς δυνατότητες θεραπείας στὸ μοναστήρι τοῦ 'Απόστολου 'Ανδρέα⁴ ἢ στὴν ἐκκλησία τῆς 'Αγίας 'Αναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας⁵. Τελικὰ ἀποφασίζουν νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ σπίτι τοῦ Βασιλείου. 'Ο ἅγιος θεραπεύει τὸν 'Ιωάννη καὶ κατονομάζει τὴν αἰτία τῆς ἀρρώστειας του. 'Ο 'Ιωάννης ἀνακαλύπτει τὴν κλοπὴ τοῦ χρυσοῦ καὶ γιὰ νὰ τιμωρήσει τὴ δούλη γιὰ τὴν ἀχαριστία της τὴν ἐκδιώκει ἀπὸ τὸ σπίτι του, πουλώντας τὴν σὲ «ἐπιδημοῦντας» ἐμπόρους.

6. 'Ιστορία τοῦ κλειμένου χρυσοῦ τῶν θυγατέρων τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ (Βίος Ves., σελ. 72 - 76).

Δύο κόρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ μένουν στὸν λεγόμενο Οἶκο τοῦ Ρω-

λουόσης» τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου (ὁ.π., σελ. 70). Πρόσφατα ὁ L. Rydèn (*A Note on some References to the Church of St. Anastasia in Constantinople in the 10th century*, Byzantion 41 (1974), σελ. 198 - 201) ἔδειξε ὅτι τόσο ἡ μνημονευόμενη στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου 'Αγία 'Αναστασία ὅσο καὶ ὁ ὁμώνυμος ναὸς ποὺ μαρτυρεῖται στὸ βίο τοῦ 'Ανδρέα Σαλοῦ ταυτίζονται μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ τίς ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέρει ὁ Janin καὶ ποὺ τοποθετεῖται στὸν ἔμβολο τοῦ Δομνίου.

1. 'Αξία διὰ λόγου, ὁ τίτλος τοῦ «ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ δεσπότη ἢ τῆς αὐγούστας» κατέχει, σύμφωνα μὲ τὸ Κλητορολόγιο τοῦ Φιλοθέου, τὴν τρίτη καὶ τέταρτη θέση στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία καὶ ἀπονέμεται σὲ εὐνούχους (N. Οἰκονομίδης, *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σελ. 135 καὶ 305 - 306, πρβλ. καὶ τοῦ Ἰδίου, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349, ὑποσ. 24).

2. 'Η μονὴ βρισκόταν στοὺς Τόπους, περιοχὴ πρὸς τὸν Κεράτιο, στὸ ὕψος τοῦ σημερινοῦ νοσοκομείου Gülhane (J a n i n, *Eglises et Monastères*, σελ. 309 - 310).

3. Βλ. παραπάνω, διήγηση 1, σελ. 37, ὑποσ. 1.

4. 'Ο J a n i n (*Eglises et Monastères*, σελ. 31 - 36) καταγράφει ἑπτὰ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια ἰδρυμένα στὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου 'Ανδρέα. 'Απὸ αὐτὰ τὸ κυριότερο, ὁ 'Ανδρέας ἐν Κρίσει, ἀποτελοῦσε σημαντικὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα. 'Η ἐκκλησία ἀνακκινίστηκε ἀπὸ τὸ Βασίλειο Α', ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα οἰκοδομικά του τμήματα δὲν σώζονται συγκεκριμένες πληροφορίες. Πάντως ἡ λειτουργία τῆς μονῆς μνημονεύεται ὡς τὸ 1489, ὅποτε ἡ ἐκκλησία μετατράπηκε σε τζαμί στὸ ὄνομα τοῦ Koca Mustafa Paşa. 'Η ταύτιση τοῦ 'Αγίου 'Ανδρέα ποὺ ἀναφέρεται στὸ Βίο, μὲ τὸν 'Ανδρέα ἐν Κρίσει εἶναι πολὺ πιθανή, ἀν καὶ δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλου ἢ ὑπαρξῆς εἰδικοῦ θεραπευτικοῦ χώρου στὰ ὄρια τῆς μονῆς.

5. Βλ. παραπάνω, διήγηση 4, σελ. 38, ὑποσ. 1.

μανοῦ¹, ὑπηρετούμενες ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ δούλων. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἡ κουβικουλαρία² καὶ ὁ ἐπίτροπος τῶν δούλων. Κάποια μέρα ἀνακαλύπτεται ὅτι ἔχει κλαπεῖ ἓνα σκεῦος πού περιεῖχε 40 λίτρα χρυσοῦ³. Οἱ κόρες τοῦ Ρωμανοῦ προτίθενται νὰ καταγγείλουν τὸ γεγονός στὸν ὑπαρχο, ζητώντας του νὰ διενεργήσει ἀνακρίσεις μεταξύ τῶν δούλων⁴. Ἡ κουβικουλαρία ὅμως παρακαλεῖ τὶς κυρίες τῆς νὰ μὴν ἀναμειξοῦν στὴν ὑπόθεση τὶς ἀρχές καὶ προθυμοποιεῖται νὰ ζητήσει τὴ συμβουλή τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἅγιος ἀποκαλύπτει στὴν κουβικουλαρία τὸν τόπο, ὅπου εἶναι κρυμμένο τὸ σκεῦος. Ὁ ἐπίτροπος καὶ τρεῖς ἄλλοι δούλοι ἐρευνοῦν τὸ χῶρο πού ὑπέδειξε ὁ Βασίλειος καὶ ἀνακαλύπτουν τὸ χαμένο θησαυρό.

7. Ἱστορία τῆς δούλης Θεοδώρας.

(Ἡ δούλη Θεοδώρα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου καὶ διηγηματικὰ ἰσάξιο μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου, Γρηγόριο).

Ὅταν ὁ Βασίλειος ἐγκαθίσταται στὸ σπῆτι τοῦ πριμικήριου Κωνσταντίνου⁵, ὁ οἰκοδεσπότης θέτει στὴν ὑπηρεσία του τὴν ἡλικιωμένη δούλη του, Θεοδώρα.

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Μυρέλαιο, οἰκογενειακὴ κατοικία τῶν Λακαπηνῶν, πού μετατράπηκε σὲ μοναστήρι ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ Α' μετὰ τὴν ἀνάρρηση του στὸ θρόνο καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, Θεοδώρας, τὸ 922 (J a n i n, *Eglises et Monastères*, σελ. 364 - 366). Ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου δὲν γίνεται σαφὲς ἂν οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ μονάζουν ἢ ἀπλῶς κατοικοῦν στὴ μονή, ἢ ὅποια ἄλλωστε φαίνεται ὅτι δὲν ἔχασε ποτὲ ὀλοκληρωτικὰ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἰδιωτικοῦ εὐκτηρίου (J a n i n, ὁ.π., σελ. 365· πρβλ. καὶ C. M a n g o, *The Life of St. Andrew the Fool Reconsidered*, *Miscellanea Agostino Pertusi* 2 [=Rivista di Studi Bizantini e Slavi 2 (1982)], σελ. 303 - 304). Καμιὰ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ποιὲς θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ ἐνοσεῖ ἐδῶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου δὲν εἶναι δυνατὴ ἐφόσον γνωρίζουμε μόνο τὰ ὀνόματα ἐκείνων πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι πικνυρεμένες (βλ. Γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Λακαπηνῶν, S. R u n c i m a n, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge 1963, Παράρτημα IV/I).

2. Ἡ «κουβικουλαρία», πού ὡς τίτλος καὶ λειτουργημὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν «κουβικουλάριο» (G u i l l a n d, *Le Cubiculaire*, ὁ.π., σελ. 281 κέξ., πρβλ. Οἰκονομίδη, *Listes de préséance*, σελ. 301), ἀνήκει στὴν προσωπικὴ ὑπηρεσία τῆς αὐγούστας. Ἐδῶ, μολονότι πρόκειται γιὰ τὴν ἐπικεφαλῆς τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ πού διαθέτουν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, ἡ λέξη προφανῶς ἔχει τὴν κοινὴ τῆς σημασία.

3. Τὸ ποσὸ (40 λίτρα χρυσοῦ = 2.880 νομίσματα) εἶναι πολὺ ὑψηλὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ, ὅταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ «ἀσηκρητῆς» καὶ τοῦ «πρωτοσπαθάρου» ἀπαιτοῦνται ἀντίστοιχα 12 καὶ 12 - 18 λίτρα χρυσοῦ (πρβλ. τὰ παραδείγματα πού παραθέτει ὁ Οἰκονομίδης, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349 - 350).

4. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ ὑπάρχου (= ἐπάρχου) τῆς πόλεως, βλ. Οἰκονομίδη, *Listes de préséance*, σελ. 319 - 320. Ἡ πληροφορία τοῦ Βίου εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς διοικητικὲς εὐθύνες πού ἀνατίθενται στὸν ἑπαρχο.

5. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀναφέρεται στὸ Βίο ὡς συγγενὴς τῶν Γογγυλίων (Βίος, Ves., σελ. 57). Ὁ ἀκριβὴς του τίτλος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ, ἐφόσον παραλλάσσει ἀνάλογα μὲ τὶς παραδιδόμενες μορφές τοῦ Βίου. Μορφὴ Α: *Κωνσταντῖνός δέ τις τοῦνομα, ὄν*

Ἡ δούλη κατοικεῖ σ' ἓνα μικρὸ δωμάτιο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ὁ Βασίλειος δέχεται τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς φίλους του. Ἡ Θεοδώρα εἶναι ἀπὸ χρόνια χήρα καὶ ζεῖ μόνη ἀφοῦ ἀνέθρεψε τὰ δυὸ παιδιά της, ἓνα ἀγόρι καὶ ἓνα κορίτσι¹. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴ γνωριμία τοῦ Γρηγορίου μετὰ τὸ Βασίλειο, ἡ Θεοδώρα πεθαίνει. Ὁ Γρηγόριος τὴν ὀραματίζεται καὶ μαθαίνει τὴν πορεία της ἀπὸ τὴ γῆ πρὸς τὸν τόπο τῶν μακάρων. Κατὰ τὴν πορεία αὐτὴ, ἡ Θεοδώρα περνᾷ ἀπὸ τὰ τελωνεῖα τοῦ ἀέρα, ὅπου λογοδοτεῖ γιὰ τὶς ἀμαρτίες της. Στὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας ἡ Θεοδώρα κατηγορεῖται ὡς μοιχός, οἱ συνοδοὶ της ἄγγελοι ὅμως προβάλλουν τὴ δικαιολογία ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δὲν ἔκανε νόμιμο, ἱερολογημένο γάμο, ἀλλὰ ἀπλὰ «συνήφθη» μετὰ τὸν ἄντρα της «τῆ συναινέσει» του κυρίου της. Τὸ ἐπιχείρημα φαίνεται ἰσχυρὸ καὶ ἡ Θεοδώρα περνᾷ ἀλώβητη ἀπὸ τὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας· σταματᾷ ὅμως στὸ τελωνεῖο τῆς πορνείας, ὅπου ἀναγκάζεται νὰ πληρώσει τὸ ἀνάλογο ἐπιτίμιο.

Οἱ πραγματολογικὲς πληροφορίες πού συναγονται ἀπὸ τὶς ἑπτὰ αὐτὲς διή-

βάρβαρον οἱ πάντες ὠνόμαζον διὰ τὸ ἔθνικόν αὐτὸν εἶναι, μορφή Β: καὶ τις Κωνσταντίνος, ὃν καὶ βάρβαρον οἱ πολλοὶ ὠνόμαζον, μορφή Γ: Κωνσταντίνος τις ὄνομα, πριμικήριος τῶν ἔθνικῶν, μορφή Δ: Κωνσταντίνος δὲ ὁ τῶν ἐν τῇ βασιλεύσει πόλει διανομῆς — βάρβαρον προσαγορεύουσι τὸν τοιοῦτον οἱ Ρωμαῖοι — (πρβλ. Ἄ γ γ ε λ ἰ δ η, Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, σελ. 29). "Ἄν θεωρήσουμε ὅτι πράγματι ὁ Κωνσταντίνος ἔφερε κάποιον τίτλο, τότε οἱ δύο πιθανότεροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: α. πριμικήριος τῶν βαρβάρων, διοικητικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς γραφείου εἰδικοῦ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ξένων πρέσβων καὶ τὴν ἐπιτήρηση τῶν ἀλλοδαπῶν στὴν αὐτοκρατορία (V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin, II. L'Administration centrale*, Παρίσι 1981, σελ. 244, πρβλ. καὶ τὶς ἑπτὰ σφραγίδες τοῦ 10ου αἰ. πού φέρουν τὸ ὄνομα «Κωνσταντίνος», ὁ.π., ἀρ. 511 - 517), καὶ β. πριμικήριος τῶν ἔθνικῶν, στρατιωτικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς τάγματος ἔθνικῶν πού ὑπηρετοῦν στὴν αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ (ὑπόθεση πού στηρίζεται στὴν ἐρμηνεία τοῦ τίτλου «ὁ βάρβαρος» σύμφωνα μετὰ τὸ Reiske καὶ ἀποδέχεται ὁ Οἰκονομίδης, *Listes de préséance*, σελ. 328 ὑποσ. 237. Βλ. καὶ τὴν ἀνασκευὴ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς ἀπὸ τὸ Laurent, ὁ.π., σελ. 244). Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ τίτλου «πριμικήριος» σὲ συνδυασμὸ μετὰ στρατιωτικὸ ἀξίωμα, βλ. Guiland, *Le Primicier (ὁ πριμικήριος), Le Grand Primicier (ὁ μέγας πριμικήριος)*, Recherches I, σελ. 301. Μιὰν ἐνδιαφέρουσα ἄποψη γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο ἀναλύει τελευταῖα ὁ Rydén (*The Life of Saint Basil the Younger and the Date of the Life of St. Andreas Salos*, Okeanos, Essays presented to I. Ševčenko [=Harvard Ukrainian Studies 7 (1983), σελ. 573 - 574]. Σύμφωνα μ' αὐτὴν, ἡ περιγραφή τοῦ προσώπου στὸ Βίο δὲν ἀντανακλᾷ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μυθιστορηματικὴ ἀνάγκη· γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προσώπου, ὁ συγγραφέας χρησιμοποίησε στοιχεῖα ἀπὸ σύγχρονες του ἱστορικὲς προσωπικότητες.

1. Ὁ νόμος δὲν γνωρίζει θεσμὸ οἰκογένειας καὶ βαθμοὺς συγγένειας ἀνάμεσα στοὺς δούλους καὶ ὁ ὅρος «φαμίλια δούλων» ἀναφέρεται ὡς καταχρηστικὸς (Bas II, 2. 187). Ἀλλὰ ὁ νομοθέτης, ἀποσιωπώντας καὶ τοὺς δηλωτικὸς βιολογικῶν δεσμῶν ὄρους, φαίνεται ὅτι τοὺς θεωρεῖ ἄστοχους καὶ νομικὰ ἀνίσχυρους, ὅταν αὐτοὶ σχετίζονται μετὰ δούλους (Bas XLV. 3). Ὡστόσο, στὰ κείμενα ἡ χρῆση τέτοιων ὄρων εἶναι συχνή, π.χ. στὸ κείμενο μας ἡ στή Διαθήκη τοῦ Βοίλα (ἔκδ. Lemerle, ὁ.π., σελ. 33)· βλ. καὶ Každán, *Derevnja i gorod*, σελ. 77 ὑποσ. 86.

γήσεις σχηματίζουν, παρά τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τους, μιὰν ἀρκετὰ εὐκρινὴ εἰκόνα τοῦ τρόπου διαβίωσης, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν προσώπων δουλικῆς ὑπόστασης ποὺ συναντᾶ καὶ συναναστρέφεται ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, ἓνας εὐκατάστατος ἀστός, κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης¹.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἀπασχόληση τῶν δούλων, εἶναι προφανές ὅτι ὁ συγγραφέας περιγράφει τὴν οἰκεία του πραγματικότητα, ὅπου οἱ δούλοι ἀσκοῦν ἀποκλειστικὰ οἰκιακὰ καθήκοντα σὲ σπίτια αὐτοκρατορικῶν ἀξιωματῶν καὶ ἐπαγγελματιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ κάτοχοι αὐτοῦ τῶν δούλων ὀρίζουν μέσα στὸ Βίο δύο κατηγορίες διαφοροετικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιφάνειας: στὴν πρώτη ἀνήκουν οἱ ἐπαγγελματίες (ἐργαστηριακοὶ καὶ χειρομάχοι), στὴ δεύτερη οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ, ὁ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννης, ὁ πριμικήριος Κωνσταντῖνος. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο κατηγοριῶν ἡ ἐξω-οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση δούλων². Ἔτσι, στὸ γενικότερο ζήτημα, ἂν δηλαδὴ οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς εἶναι τόσο ἰσχυρές ὥστε νὰ στοιχειοθετοῦν τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν καλλιέργεια μεγάλων ἐκτάσεων³, τὰ δεδομένα τοῦ Βίου, ποὺ ἀφορᾶ μόνο τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μάλιστα ἓνα συγκεκριμένο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ της, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παράσχουν οὐσιαστικὴ συμβολή. Ὡστόσο, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὴ μόνη περίπτωσι, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ

1. Ὁ Γρηγόριος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἀναφέρεται μέσα στὸ κείμενο καμιά ἐπαγγελματικὴ ἀσχολία, κατοικεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν περιοχὴ τοῦ Βοῦς (Βίος Vil., σελ. 305, 307). Ἡ περιουσία του συνίσταται στὴ κατοχὴ ἀμπελόφυτου προαστίου κοντὰ στὴ Ραιδεστό (Βίος Vil., σελ. 318 - 320). Ἡ κτῆση αὐτὴ δηλώνει βέβαια τὴν οἰκονομικὴ του εὐμάρεια.

2. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς οἰκεικῶν προσώπων μὲ ἐξαιρετικὰ ἐξειδικωμένα καθήκοντα ἀποτελεῖ γνώρισμα πλοῦτου καὶ στοιχεῖο κοινωνικῆς προβολῆς, βλ. Κλήμη Ἀλεξανδρείας, Παιδαγωγός Β, 4.2 (ἐκδ. Mondésert - Matray, Sources Chrétiennes 158, σελ. 60), πρβλ. Χατζηνικόλαου - Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 32 - 33, Καζάν, *Raby i mistii*, σελ. 73, Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 275 καὶ Helga Köpstein, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz*, Βερολίνο 1966, σελ. 103 - 110.

3. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἥσσονα προβλήματα ποὺ συναπρτίξουν τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησής τῶν ἀλλαγῶν στὸν τρόπο παραγωγῆς. Ἔτσι, ἡ Lipshits, ποὺ ὀρίζει τὸ τέλος τῆς δουλοκτητικῆς περιόδου στὸ διάστημα 6ου - 7ου αἰ., ἀποκλείει τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνες (πρβλ. Καζάν, *Raby i mistii*, σελ. 64). Τὴν ἴδια περίπου ἄποψη ἐκφράζει καὶ ὁ Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 275. Βασισμένοι. ὥστόσο, στὶς μαρτυρίες κειμένων ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 7ο ὡς τὸν 11ο αἰ., ὁ Καζάν (*Raby i mistii*, σελ. 72 - 73, 77 - 78 καὶ *Deremja i gorod*, σελ. 82 - 83), ὁ Siouzioumov (*Le village et la ville à Byzance aux IXe - Xe s.*, ἀνατύπωση *Recherches Internationales à la lumière du marxisme* 74/2 (1974), σελ. 69 - 70), ὁ Ostrogorsky (*La commune rurale*, Byzantion 32 (1962), σελ. 144 καὶ 149) καὶ ὁ Browning (*Rabstvo*, σελ. 46 - 48) θεωροῦν ὅτι κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ τοῦ 11ου αἰ., ὁπότε διαφαίνονται οἱ πρώτες συγκεκριμένες τάσεις πρὸς ἐκφουδαρχισμό, σημαντικὸς ἀριθμὸς δούλων ἐξακολουθεῖ νὰ καλλιεργεῖ μεγάλες ἐκτάσεις.

ἐκμετάλλευση γαιῶν (πρόκειται γιὰ τὸ προάστιο τοῦ συγγραφέα στὴ Ραιδεστό), ὁ Βίος ἀναφέρει ρητὰ τὴν ἀπασχόληση μισθίων¹.

Πρέπει ἀκόμα νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ οἱ ἀναφορὲς στὸ κείμενο ἐπαγγελματιῶν ὡς κατόχων δούλων, πράγμα πού πιστοποιεῖται ἀπὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ διατάξεων τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου², δὲν ὀδηγοῦν κατ' ἀνάγκην καὶ στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ οἱ συγκεκριμένοι δούλοι ἐργάζονται κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ κυρίου τους ἢ ὅτι μετέχουν οἱ ἴδιοι σὲ κάποιο σύστημα³. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἄλλωστε, δὲν παρέχει σαφεῖς πληροφορίες ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸ ἐπάγγελμα τῶν «ἐργαστηριακῶν» καὶ τοῦ «χειρομάχου»⁴, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ἀνήκουν σὲ καμιὰ ἀπὸ ὅσες κατηγορίες ἐπαγγελματιῶν περιλαμβάνει τὸ Ἐπαρχικὸ Βιβλίον.

Μεταξὺ τῶν οἰκετῶν, περισσότερων ἢ λιγότερων, πού ὑπηρετοῦν στὰ σπίτια καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἰδιοκτητῶν, συγκροτεῖται, σύμφωνα μὲ τις πληροφορίες τοῦ κειμένου, μιὰ στοιχειώδης ἱεραρχία. Σὲ τρεῖς τουλάχιστον περιπτώσεις ὁ συγγραφέας καθορίζει μὲ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ δούλου-ἥρωα τῆς διήγησης στὴν κατανομὴ τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων: πρόκειται γιὰ τὸν «πρωτεύοντα» δούλο τῆς πρώτης διήγησης, τὸν «ἐπίτροπο» καὶ τὴν «κουβικουλαρία» τῆς ἑκτῆς. Βέβαια, οἱ τίτλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μᾶλλον ἐκφράσεις καθημερινῆς πρακτικῆς χωρὶς ἀντιστοιχίες πρὸς τὴ συγκεκριμένη καὶ θεσμοθετημένη ὀρολογία.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μνεία τοῦ «πρωτεύοντος» δούλου, πού σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου, ἀσκοῦσε καθήκοντα ἐπιστάτη τῆς περιουσίας τοῦ κυρίου του. Ὡστόσο, ἡ ἀναλογία τῆς μνείας αὐτῆς μὲ τις μαρτυρίες τῆς πρώιμης ἐποχῆς σχετικὰ μὲ τοὺς δούλους-διαχειριστὲς κτηματικῶν ἢ βιοτεχνικῶν περιουσιῶν περιορίζεται στὸ φραστικὸ ἐπίπεδο· μεταξὺ τοῦ δούλου-κουράτωρα τῆς πρώιμης περιόδου καὶ τοῦ δούλου-ἐπιστάτη τοῦ 10ου αἰ., ἀπλοῦ ἐπιβλέποντα τοῦ νοικοκυριοῦ, δὲν ὑπάρχει καμιὰ τυπικὴ ἢ οὐσιαστικὴ ἀντιστοιχία⁵.

1. Γιὰ τοὺς μισθίους καὶ τὴ σημασία πού ἀποκοτῶν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, βλ. K a ž d a n, *Raby i mistii*, σελ. 79 - 84 καὶ B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ. 47 - 48.

2. Γενικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐγγύησης πού ὀφείλει ὁ κύριος, ὅταν δούλος ἀναλάβει διαχείριση ἢ ὑπηρεσία σὲ ἐργαστήριον. Ἀναφέρονται δούλοι ἀργυροπράται, βεστιοπράται, μεταξοπράται, σφριακάριοι, κηρουλάριοι, σαπωνοπράται (Ἐπαρχικὸ Βιβλίον. ἔκδ. J. Nicole, ἀνατύπωση Variorum Reprints, Λονδίνο 1970, σελ. 24, 27, 32, 38, 43, 47).

3. Ἀντίστοιχη παρατήρηση διατυπώνει ὁ A. P. K a ž d a n (*Tsekhi i gosudarstvennye masterskie v Konstantinopole v IX - X vv.*, Viz. Vrem. 6 (1953), σελ. 135), ἀναφερόμενος στὴ συνολικὴ ἀγιολογικὴ παραγωγή τῆς ἐποχῆς.

4. Δὲν πρόκειται γιὰ εἰδικούς τεχνικούς ὅρους μὲ συγκεκριμένο περιεχόμενο· ἄλλωστε δὲν μαρτυροῦνται ἀνάλογα στὶς πηγές τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ὁμως δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ λεξιλογικὴ διαφορά ὑποδηλώνει κάποια διάκριση ἀνάμεσα σὲ τεχνίτες (=χειρομάχους) καὶ βιοτέχνες - ἐμπόρους (=ἐργαστηριακούς).

5. X a τ ζ η ν ι κ ο λ ἄ ο υ - M α ρ α β ἄ, *Recherches*, σελ. 46.

Ἑπισημαστικὰ καθήκοντα ἐκτελεῖ καὶ ἡ δούλη τῆς τέταρτης διήγησης, μοναδικὸ παράδειγμα στὸ Βίος τοῦ Βασιλείου οἰκέτη πού ἀνήκει σὲ μοναχὸ ἀστικῆς μονῆς. Εἶναι βέβαια γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλου¹ ὅτι οἱ μοναχοὶ διατηροῦσαν στὴν ὑπηρεσία τους καὶ μετὰ τὴν κουρά τους δούλους, ἐφόσον αὐτὸ δὲν ἀπαγορεύεται ρητὰ ἀπὸ τὶς κανονικὲς διατάξεις. Πάντως, ἡ πληροφορία τοῦ Βίου ἀποτελεῖ σπανιότατη μαρτυρία ἀγιολογικοῦ κειμένου. ἀπὸ ὕπου διαφαίνεται ὅτι παρὰ τὶς παραινέσεις² καὶ τὴ γενικότερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀπλότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου τὰ κοσμικὰ ἤθη ἐπιβιώνουν στὰ μοναστήρια τῆς Βασιλευσας.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ τους δραστηριότητα ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τὸ θέμα τῆς ἱκανότητος τῶν δούλων νὰ διαχειρίζονται χρηματικὰ ποσὰ χωρὶς τὴν προηγούμενη συγκατάθεση τοῦ κυρίου τους. Θεωρεῖται, ἔτσι, ὅτι τὸ προῖδν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας τοῦ δούλου συνθέτει τὴν ἰδιωτικὴ του περιουσία, πού ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ «πεκουλίον»³. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζεται σὲ ἐρμηνεία τῆς 38ης Νεαρχῆς τοῦ Λέοντα ΣΤ', σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ αὐτοκράτορας ἐκχωρεῖ στοὺς ἀνακτορικοὺς δούλους τὸ δικίωμα τῆς ἐλεύθερης διάθεσης τῶν «οἰκείων πραγμάτων»⁴. Ἡ διάκριση ὅμως αὐτὴ μεταξὺ «πεκουλίου» καὶ «οἰκείων πραγμάτων» δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλα κείμενα⁵. Ἐπισημαίνουμε, ὥστόσο, ὅτι οἱ δύο μενεῖς τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου,

1. Βίος Πατριάρχῃ Ἰγνατίου, PG 105, 516 - 517. — Βίος Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου (ἔκδ. I. Hausherr, Orientalia Christiana XII, 45 (1928), σελ. 70). Ἐπίλογος καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη. Ἐπιστολὴ κατηχητικὴ, PG 99, 1424: οἱ (μοναχοὶ) τοὺς δούλους ἔχοντες. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβι, *Recherches*, σελ. 53, Köpstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 108 καὶ τὴν ἔμμεση μαρτυρία τοῦ M. Fournier, *Les Affranchissements du Ve au XIIIe s.*, *Revue Historique* 21/1 (1883), σελ. 4 ὑποσ. 1.

2. Θεόδωρου Στουδίτη, Ἐπιστολὴ κατηχητικὴ, ὅ.π.: *Μὴ τις ἀπεμπολεῖτω τὴν μοναχικὴν ἐλευθερίαν κτώμενος ἀργυρώνητον δούλον τοῦ ἴδιου*, Ἐπιστολὴ τῷ ἀρχιμκνδρίτῃ Γοσθίας (PG 99, 1521): *Δούλον δὲ ἔχειν μοναχὸν εἰς μοναστήριον τοσοῦτον ξένον ὡς καὶ τὸ ἔχειν γυναῖκα ἀμρότερα γὰρ τῆς παρακοῆς εὐρέματα* καὶ τοῦ ἴδιου, Διαθήκη, PG 99, 1817: *οὐ κτήση δούλον οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν χρεῖαν, οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν μονήν, οὔτε εἰς ἀργούς*. Πρβλ. καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297 καὶ ὑποσ. 53.

3. Αὐτὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ Sjuzjumov, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Každān, *Drevnja i gorod*, σελ. 77, ὑποσ. 81.

4. *Λέγω δὴ τὸ μὴ τοῖς οἰκέταις παραχωρεῖν περὶ τῶν οἰκείων πραγμάτων διατίθεσθαι, ἀλλὰ τῶν καμμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ὡς εἰκὸς πολυτίμων μόχθων τὴν κτήτιν τὴν ἐκάστον δεσποτικὴν χεῖρα συλλέγειν . . . ἔστωσαν οἱ βασιλεῶς οἰκέται τὰ οἰκεία πράγματα ἀληθῶς οἰκεία κεκτημένοι* (ἔκδ. Noailles - Dain, *Παρίσι* 1944, σελ. 151 - 153).

5. Ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὰ Βασιλικά Π.2. 176: *οὔτε ὁ αὐτεξούσιος ἔχει πεκουλίον, οὔτε ὁ δούλος πράγματα*. Βλ. ὅμως ὅσα διατυπώνονται στὸ Ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο τῆς Ἐκλογῆς (ἔκδ. Μομφράτου), 14.3: *ἐὰν ἰδίους νομίσειαν ἑαυτοὺς ἀγορασθῆντες λέγωσι (οἱ οἰκέται)*. Ἡ διάσταση μεταξὺ τοῦ γενικότερου πνεύματος τῆς Ἐκλογῆς, πού ἀκολουθεῖ πιστὰ τὶς ρυθμίσεις τοῦ Κώδικα, καὶ τοῦ παραπάνω χωρίου ὁδηγεῖ τὸ Γιαννόπουλο (*La Société profane*, σελ. 268 - 269) στὴν εὔλογη ὑπόθεση ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενέ-

στις διηγήσεις 1 και 5, που αναφέρονται στην πληρωμή μαγισσών από δούλους που ζητούν τις συμβουλές τους, υπονοούν άκριβώς ότι τουλάχιστον στα μέσα του 10ου αί. αναγνωρίζεται σιωπηρά στους οικόετες ή δυνατότητα διαχείρισης χρηματικών ποσών. Σημειώνουμε επίσης ότι οι δούλοι αυτοί δεν ασκούν παρά οικιακά καθήκοντα, γεγονός που υπογραμμίζει την άποψη για την ύπαρξη ενός εύρους περιθωρίου μεταξύ τῆς τήρησης τῶν νομικῶν διατάξεων καὶ τῶν ὀρίων τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς¹.

Γιὰ τὴν ἐθνικὴ προέλευση τῶν δούλων τῶν ἑπτὰ διηγήσεων ὁ συγγραφέας τοῦ τοῦ Βίου δὲν παρέχει καμιά πληροφορία. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ὅποιασδήποτε μαρτυρίας σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικότητα ἢ τὴ γλώσσα τους καθιστᾷ εὐλογητὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ δούλοι τοῦ Βίου δὲν εἶναι ἀλλογενεῖς ἢ ἀλλόγλωσσοι, δηλαδὴ αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ ἀντικείμενα πρόσφατων ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ οἰκέτες που προέρχονται ἀπὸ «φαμίλιες» δούλων², οἱ ὁποῖες ὑπηρετοῦσαν τουλάχιστον γιὰ μιὰ γενιὰ ἤδη σὲ σπίτια τῆς Κωνσταντινούπολης.

Σχετικὴ μὲ τὴν προέλευση τῶν δούλων εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τῆς πέμπτης διήγησης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ τιμωρία τῆς ἀχάριστης δούλης συνίσταται στὴν πώλησή της σὲ «ἐπιδημοῦντας», στὴν Κωνσταντινούπολη προφανῶς, ἐμπόρους.

Οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴ διαδικασία ἀγοραπωλησίας δούλων στὸ Βυζάντιο εἶναι σποραδικές. Ἔτσι, εἶναι μὲν γνωστὸ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπῆρχε εἰδικὸς χῶρος, προορισμένος γιὰ τὴ διεξαγωγή ἐμπορίου δούλων³, ὅμως οἱ πηγές σιγοῦν σὲ σχέση μὲ τὴν περιοδικότητα ἢ τὴ μονιμότητα αὐτῆς τῆς ἀγορᾶς. Ὁ ὄρος, βέβαια, «ἐπιδημοῦντας» που χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὑποδηλώνει, μὲ σαφήνεια νομίζω, τὴν περιοδικότητα μέρους τουλάχιστον τοῦ δουλεμπορίου, κυρίως ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελεῖ κόμβο διακίνησης δούλων μεταξὺ Ἀνατολικῆς, Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Μέσης Ἀνατολῆς. Πράγματι, οἱ μεγάλες ἀγορές δούλων βρίσκονται, τὴν

στερῆς παρεμβολῆς στὸ ἀρχικὸ κείμενο. Σημειώνουμε πάντως τὴ νοηματικὴ συγγένεια τοῦ ἀποσπάσματος μὲ ὅσα θεσπίζει ὁ Λέων ΣΤ΄ στὴν 38η Νεαρά, γιὰ τὴ διαχείριση χρημάτων ἀπὸ δούλους, βλ. Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς, ὁ.π., σελ. 292.

1. Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς, ὁ.π., σελ. 289.

2. Ὁ νόμος ἀναφέρει: οἱ δούλοι ἢ τίκτονται ἢ γίνονται. Τίκτονται μὲν οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡμῶν προσγενομένων θεραπειῶν (Πρόχειρος 34.3 = Ἐπαναγωγή 37.4 = Ἐπαναγωγή aucta 38.3). Στὴν κατηγορία αὐτὴ ὑπάγονται καὶ τὰ παιδιά τῆς δούλης Θεοδώρας (βλ. παραπάνω σελ. 41), μολοντί ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν ἀναφέρει τίποτα σχετικὸ. Κατὰ τὸ Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς (ὁ.π., σελ. 285) οἱ «γεννημένοι» δούλοι ἀποτελοῦν τὴ μεγαλύτερη πηγὴ στὴν ἀγορὰ οἰκετῶν, βλ. ὅμως καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Brown ing, *Rabstvo*, σελ. 48.

3. Πάτρια (=Scriptores Originum Constantinopolitanarum, ἔκδ. T. Preger, τόμ. Β΄, Λιψία 1907), σελ. 185.

ἐποχή αὐτή, στὰ λιμάνια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς Νότιας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅπου συναλλάσσονται ἐντόπιοι καὶ βυζαντινοὶ δουλέμποροι¹. Αὐτοῦ τοῦ τύπου δουλεμπόρους, πού ταξιδεύουν ἀπὸ τὸν Εὐξείνο ὡς τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἀδριατική, φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὡς «ἐπιδημοῦντας», σὲ ἀντιδιαστολή ἴσως μὲ ἄλλους, μόνιμα ἐγκατεστημένους στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ ἐθνικότητα ὅμως τῶν «ἐπιδημοῦντων» ἐμπόρων δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ. Πράγματι, ἐνῶ γνωρίζουμε ὅτι τόσο οἱ Βενετοὶ ὅσο καὶ οἱ Βούλγαροι δεσπόζουν τὴν ἐποχή αὐτὴ στὸ ἐμπόριο κυρίως αἰχμαλώτων, οἱ πληροφορίες μας γιὰ ὅσους ἐμπορευόνταν δούλους μέσα στὰ ὄρια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀόριστες καὶ ἐλάχιστες. Ἐνδειξη γιὰ δραστηριότητα ἀλλογενῶν δουλεμπόρων παρέχει μιὰ διάταξη τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ πώληση στὴ Βασιλεύουσα οἰκετῶν σὲ ἐμπόρους πού δὲν μποροῦσαν νὰ πιστοποιήσουν μόνιμη κατοικία στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλαδή σὲ «ἐξωτικούς» καὶ «ἐθνικούς»². Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν πώληση ἐπαγγελματιῶν δούλων, κυρίως ὅσων μέσα ἀπὸ τὰ συστήματα ἀσκοῦσαν εἰδικευμένες ἐργασίες³, καί, προφανῶς, δὲν ἐκτείνεται στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ δούλων πού ὑπηρετοῦσαν στὴν Πόλη⁴.

Οἱ ἀπελευθερώσεις δούλων ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο ἀγιολογικῶν κειμένων⁵. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἀναφέρει μιὰ μόνο περίπτωση: στὴν τρίτη διήγηση, ὁ ἅγιος προφητεύει τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἄλλων ἀγιολογικῶν κειμένων, ὅπου ἡ ἀπελευθέρωση δούλων εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀπόφασης τοῦ ἱεροῦ προσώπου νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ χρονικὰ τοποθετεῖται συνήθως λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἄσκησης.

Τὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου δὲν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βιογραφουμένου· ἡ λειτουργικότητα τῆς παράθεσής του ὀφείλεται μόνον στὴν ἀνάγκη τοῦ συγγραφέα νὰ ἐξάρει μὲ ἓνα ἀκόμα παράδειγμα τὴν ἰκανότητα τοῦ Βασιλείου νὰ προλέγει τὸ μέλλον.

Ἡ ἔλλειψη ὅμως ἀγιολογικῆς χροιάς ἀπὸ τὴ μαρτυρία ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῆς σχετικῆς μὲ τὴ διαδικασία πού ἀκολουθήθηκε στὴν περί-

1. Χατζηνικολάου-Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 92-93.—Každan, *Raby i mistii*, σελ. 68-69.—Browning, *Rabstvo*, σελ. 50-53.—Köpstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 94-100.—Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 899-910 καὶ 980-982.

2. ὁ οἰκέτην ἢ μισθωτὴν ἢ ἐκλέκτην ἐξωτικοῖς ἢ ἐθνικοῖς πιπράσκων χειροκοπέσθω (Ἐπαρχικὸ Βιβλίον, ἐκδ. Nicole, ὁ.π., σελ. 57).

3. Πρβλ. Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 983.

4. Ἀντίθετη ἀπόψη ἐκφράζει ἡ Ἑλένη Ἀντωνιάδη-Μπιμπικίου, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Παρίσι 1963, σελ. 52.

5. Βλ. π.χ., Παλλάδιου, Πρὸς Λαῶσον, PG 34, 1249· πρβλ. Piganiol, *L'Empire chrétien*, σελ. 448 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297.

πτωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του.

Ἡδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀνανεώνοντας τὴν ἰσχὺ παλαιότερων διατάξεων, ὁ νόμος προβλέπει ποικίλους τρόπους πού ὀδηγοῦν στὴ μαζικὴ ἢ κατὰ περίπτωσιν ἀπελευθέρωσιν δούλων. Βαρύνουσα σημασίαν δίδεται στὴ θέλησιν τοῦ κυρίου, ἀφοῦ οἱ δοῦλοι εἶναι μέρος τῆς κινητῆς περιουσίας του. Ἔτσι, ἡ ἔγκυρη διαθήκη, εἴτε ἔγγραφη εἴτε διατυπωμένη παρουσία μαρτύρων, ἀποτελεῖ ἀδιαφιλονίκητο τεκμήριον τῆς θέλησιν τοῦ κυρίου καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπιφέρει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν οἰκετῶν, ἐφόσον βέβαια ἡ ἀπελευθέρωσιν αὐτῆ προβλέπεται στοὺς ὅρους τῆς διαθήκης¹. Ἡ κυριότητα τῶν δούλων, τῶν ὁποίων οἱ κύριοι πέθαναν χωρὶς νὰ ἔχουν συντάξῃ διαθήκην ἢ χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπώσῃ σαφῶς τὶς θελήσεις τους, περιέρχεται στὸ δημόσιον ταμεῖον². Ὡστόσο, ὁ Βασίλειος Α΄, μὲ τὸν Πρόχειρον, εἰσάγει μιὰ νέα, εὐνοϊκὴ ρύθμιση σχετικὰ μὲ τὴν τύχην αὐτῆς τῆς τελευταίας κατηγορίας οἰκετῶν: τὸ δημόσιον ὑποχρεοῦται νὰ καθιστᾷ ἐλεύθερους τοὺς δούλους, πού μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου τους ὑπάγονται κανονικὰ στὴ δικαιοδοσίαν του³. Σ' αὐτῆ τὴν πρόσφατην, σχετικὰ μὲ τὸ χρόνον συντάξεως τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου, διάταξιν τοῦ Πρόχειρου ὀφείλει τὴν ἀπελευθέρωσίν του καὶ ὁ δοῦλος τοῦ χειρομάχου, τοῦ ὁποῦ οἱ κύριοι, ἀπὸ ὅσα τουλάχιστον ἀναφέρονται στὸ κείμενον, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συντάξῃ διαθήκην.

Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀπελεύθερου, πρώην δούλου τοῦ χειρομάχου, καὶ στοιχεῖα τῆς διήγησιν πού ἀφορᾷ τὴν δούλην Θεοδώραν εἰσάγουν στὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητος τοῦ γάμου μεταξὺ δούλων.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Βίου ἀφοροῦν δύο ξεχωριστὰς περιπτώσεις. Στὴν πρώτη μνημονεύεται ὁ γάμος τοῦ ἀπελεύθερου, ὁ ὁποῖος ἐφόσον ἀποκτᾷ πλήρη

1. Ἐκλογὴ 8.1 = Πρόχειρος 34.8 = Ἐπαναγωγὴ 37.7 = Πρόχειρον auctum 34.11 = Ἐπαναγωγὴ aucta 38.9.—Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 109, Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 291, 292 καὶ Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 985. Ἐνδειξὴ τῆς ὀρθοσκυτικῆς μορφῆς πού παίρνει ἡ ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων παρέχει ὁ Βίος τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώχ (ἔκδ. V. Laurent, Subs. Hag. 29, Βρυξέλλες 1956, σελ. 173): τὰ τῆς μελλούσης ζωῆς φροντίζων. . . δούλοις καταγράφων ἐλευθερίαν.

2. CJ X. 10, 1.

3. Τὰς τῶν τελευτώντων ἀδιαθέτως περιουσίας. . . πᾶν οἰκετικὸν πρόσωπον ἀνήκον ὡς ἐξ ἀδιαθέτου τῷ θεῷ ἡμῶν ταμειῶ ἐν πάσῃ τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ πρὸς ἐλευθερίαν ἀφίσθαι τε καὶ ἀνάγεσθαι: Πρόχειρος 34.17. Πρβλ. τὴν 40ῆ Νεαρά τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἔκδ. Noailles - Dain, σελ. 160) καὶ τὴ Νεαρά τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (ἔκδ. G. Heimbach, *Ἀνέκδοτα*, τόμ. Β', Λιψία 1840, σελ. 270 - 272). Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ὀδηγοῦν τὸν Καζδαν (*Raby i mistii*, σελ. 78) στὴν ὑπόθεσιν ὅτι μεταξὺ 9ου καὶ 11ου αἰ. παρατηρεῖται χαλάρωσιν τῆς νομοθεσίας στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης ὑποβάθμισης τῆς ἐργασίας τῶν δούλων.

άστικά δικαιώματα, έχει τή δυνατότητα νά τελέσει έννομο γάμο, αναγνωρισμένο δηλαδή από τήν πολιτεία. Χαρακτηριστική, άλλωστε είναι ή διατύπωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου: «συναφθήσεται νομίμῳ γυναικί»¹.

Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι ἀρκετά περίπλοκη. Ἡ Θεοδώρα, δούλη τοῦ πριμικήριου Κωνσταντίνου, κατηγορεῖται ἀπό τὰ οὐράνια τελωνεῖα ὅτι ἐνόσω συζοῦσε μέ τόν ἄνδρα της εἶχε σχέσεις καί μέ ἄλλους· ἐπομένως ἀντιμετωπίζεται ὡς μοιχός ἀπό τὸ ἀρμόδιο τελωνεῖο. Οἱ ἄγγελοι-συνοδοί της προβάλλουν ὡς ἐπιχείρημα ὑπεράσπισης τὸ γεγονός ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δέν εἶχε τήν ὑποχρέωση νά τελέσει ἱερολογημένο γάμο, ὅτι «συνήφθη ἀνδρὶ» ἀπό τόν κύριό της «διὰ χειροδοσίας» καί ἐπομένως δέν ὀφείλει νά λογοδοτήσει ὡς μοιχός, ἀλλά ὡς πόρνη.

Αὐτὸς ὁ διάλογος μεταξύ τελωνείου τῆς μοιχείας καί ἀγγέλων εἶναι φανερό ὅτι πραγματοποιεῖται σέ δύο ἐπίπεδα: οἱ τελῶνες ἐξαίρουν τήν οὐσία τοῦ ἀμαρτήματος καί ἐπισημαίνουν σιωπηρὰ τήν παράβαση τοῦ θρησκευτικοῦ ἐθίμου, ἐνῶ, ἀντίθετα, οἱ ἄγγελοι βασιζονται στὸν πολιτικὸ νόμο καί ἐπιμένουν στήν τυπικὴ τήρησή του.

Πράγματι, σύμφωνα μέ τὸ νόμο, οἱ δοῦλοι στεροῦνται δικαιοπρακτικῆς ἰκανότητος καί, κατὰ συνέπεια, δέν ἔχουν δικαίωμα ἢ ὑποχρέωση ἱερολόγησης τοῦ γάμου τους, ὁ ὁποῖος οὕτως ἢ ἄλλως δέν ἀναγνωρίζεται ὡς ἄστική πράξη². Ἐπιπλέον, ἀκόμα καί γιὰ τοὺς γάμους ἐλευθέρων ἢ πολιτεία διατηρεῖ τήν πάγια ρωμαϊκὴ διαδικασία³ ὡς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ., ὁπότε ἐπιβάλλεται ὁ ὑποχρεωτικὸς θρησκευτικὸς γάμος σέ ὅλους ἀνεξάρτητα τοὺς πολίτες⁴.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἀρχὴ προφανῶς κατοχυρώνει μιὰ διαδικασία, πού ὅσο ἀφορᾷ τοὺς ἐλεύθερους πολίτες ἀποτελοῦσε παλαιὰ ἐθιμικὴ πρακτικὴ καί ἰκανοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἀλλὰ καί ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος τῶν δούλων τίθεται ὡς πρόβλημα στὸ μέτρο πού ἀφορᾷ τὴ συνεπῆ τήρηση τῶν κανόνων ἀπὸ ὅλους τοὺς χριστιανούς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεσμικὴ τους ὑπόσταση. Τὸ ἐρώτημα διατυπώνεται εὐθέως ἤδη ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ., ὅταν ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀπαγορεύει τὴ θεία κοινωνία σέ δούλους, τῶν ὁποίων ὁ γάμος δέν ἔχει ἱερολογηθεῖ⁵. Παρὰ τήν ἐκκλησιαστικὴ ὁμως παρέμ-

1. Βίος Ves., σελ. 57. Βλ. τήν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς Διαθήκης τοῦ Βοίλα (ἐκδ. Lemerle): τὸν δὲ Μαρκιανὸν μετὰ τὸ ἐκτελέσαι ἐπ' αὐτὸν νόμιμον γάμον.

2. Bas. LX, 37.8 καί κυρίως 37.63. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβα, *Recherches*, σελ. 71 καί Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 267.

3. Ἡ 74η Νεαρά (κεφ. 4) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρει, ὡστόσο, ὅτι οἱ γάμοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων ὡς τὸ βαθμὸ τοῦ ἰλλούστριου ὀφείλουν νά βεβαιώνονται ἀπὸ τὸν ἐκκλησιάζοντα· πρβλ. Π. Α. Ἀγγελετόπουλου, *Τινὰ περὶ ἱερολογίας ἐπὶ γάμου καί ἐπὶ υἰοθεσίας*, ΒΖ 30 (1929 - 1930), σελ. 649.

4. Πρόκειται γιὰ τὴν 89 Νεαρά τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἐκδ. Noailles - Dain, σελ. 295 - 297).

5. *Ἐπίμιξις ἀνευ ἱερολογίας πορνεία ἐστὶ, κἂν τε δούλος, κἂν τε ἐλεύθερος*: Νικη-

βαση, αλλά και την εισαγωγή της υποχρεωτικής ιερολογίας από το Λέοντα ΣΤ', μόνο το 1095 το θέμα λύεται οριστικά. Απαντώντας στις έπιφυλάξεις κυρίων που θεωρούν ότι μέσω της ιερολογίας οι δούλοι είναι δυνατό να έγειρουν άξιώσεις έλευθερίας, ο Άλέξιος Κομνηνός όρίζει ότι ο θρησκευτικός γάμος είναι υποχρεωτικός για όλους τους χριστιανούς, αλλά ταυτόχρονα ότι δέν αποτελεί τεκμήριο άπελευθέρωσης¹.

Έτσι, όταν ο κύριος της Θεοδώρας «συνήψε άνδρι» τη δούλη του περι τά τέλη του 9ου αι.² άκολούθησε πιστά την ισχύουσα νομοθεσία³. Άρα ή Θεοδώρα, που σύμφωνα με την κοινωνική της ύπόσταση όφειλε πλήρη ύπακοή στον κύριό της, δέν παραβίασε το νόμο και έπομένως άδικα κατηγορήθηκε μετά το θάνατό της. Βέβαια, έφόσον ή Έκκλησία δέν διακρίνει γάμο έλευθέρων ή δούλων⁴, ή Θεοδώρα είχε τη δυνατότητα και ίσως τη θρησκευτική ύποχρέωση να έπιζητήσει την ιερολογία. Ωστόσο, οι άγγελιοι-συνοδοι προτιμούν να άντιμετωπίσουν το θέμα από την ευνοϊκότερη για τη Θεοδώρα σκοπιά τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πρακτικό επίπεδο, άφου ή προστατευομένη τους ως πόρνη καταβάλλει λιγότερα έπιτίμια από ότι άν είχε δικαστεί ως μοιχός⁵.

φόρου, Πατριάρχου, Έκ των έκκλησιαστικών συντάξεων και των συν αυτώ άγιων Πατέρων, Έρωταπόκρισις ρηθ' (έκδ. J. B. Pitra, *Juris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*, τόμος Β', Ρώμη 1868, σελ. 346).

1. Νεαρά Άλεξίου Κομνηνού: «Περί του μη κρατείν άντιπαραστατικήν μαρτυρίαν περι των εις έλευθερίαν άναφονούντων δούλων και περι του ιερολογίας και έπι των δούλων γίνεσθαι και μη έκ τουτοις έλευθερίας τυγχάνειν αυτους» (JGR I, σελ. 341 - 344). Πρακτικά, όμως, το πρόβλημα εξακολουθει να ύφίσταται και τον 13ο αι., βλ. την έπιστολή του Νικηφόρου Χαρτοφύλακος (Ράλλης - Πολίτης, τόμ. Ε', σελ. 400) και την Έπόμνηση του Νικήτα Θεσσαλονίκης (δ.π., σελ. 443 - 444).

2. Η Θεοδώρα πεθαίνει σε προχωρημένη ηλικία το 940, την έποχή που ο Γρηγόριος γνωρίζει τον ύσιο Βασίλειο και άρχίζει να συχνάζει στο σπίτι του (Άγγελης, *Ο Βίος του ύσιου Βασιλείου του Νέου*, σελ. 88 - 89, 179).

3. Έαυτήν άνδρι έπιδοῦσα δούλη, πορνείει· συνάπτεται δέ ει μετά γνώμης δεσπότου, κατά την φρασεολογία του Άριστηνού στην έρμηνεία του 40ου Κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου (Ράλλης - Πολίτης, τόμος Δ', σελ. 187).

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 48, ύποσ. 4. Πρβλ. ώστόσο και την Άπόκριση του Πέτρου Χαρτοφύλακος σε άνάλογο έρώτημα (Ράλλης - Πολίτης, τόμ. Ε', σελ. 371).

5. Έπιτίμια μοιχείας θεσμοθετούνται ήδη από τη Σύνοδο της Άγκύρας. Στις μεταγενέστερες συλλογές Κανόνων του Γρηγορίου Νύσσης και του Μεγάλου Βασιλείου έπιβάλλονται ποινές και στους μοιχούς και στους πόρνους. Άνακεφαλαίωση τους παραθέτει ο Ιωάννης ο Νηστευτής, που προσθέτει και εκείνες που όρίζει ο ίδιος. Κατά τη διάταξη της Συνόδου της Άγκύρας, ο μοιχός όφειλε έπτά χρόνια έπιτιμίων. Ο Γρηγόριος Νύσσης και ο Βασίλειος αυξάνουν τά χρόνια σε 18 και 15 αντίστοιχα για τους μοιχούς, ένω ή πορνεία τιμωρείται με το μισό της ποινής, δηλαδή με 9 και 7 χρόνια. Ο Ιωάννης ο Νηστευτής μειώνει δραστικά τη χρονική διάρκεια των έπιτιμίων σε 3 και 2 χρόνια αντίστοιχα (Σύνοψη του Κανονικού, Ράλλης - Πολίτης, τόμ. Δ', σελ. 437 - 439). Σε κατοπινές όμως έρμη-

Ἐκτός ἀπὸ τὶς πραγματολογικοῦ χαρακτήρα μαρτυρίες πὺ περιέχουν οἱ διηγήσεις, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ θέση τους μέσα στὸ γενικὸ κλίμα τοῦ κειμένου.

Σημειώνουμε ὅτι σὲ σύνολο 22 θαυμάτων πὺ περιγράφονται στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου¹, τὰ ἔξη ἀφοροῦν συγκεκριμένες, ἀτομικὲς περιπτώσεις δούλων. Ἡ ἀναλογία εἶναι σημαντικὴ, κυρίως ἂν τὴ συσχετίσουμε μὲ ἀντίστοιχες ἀναφορὲς σὲ παλαιότερα καὶ νεότερα ἀγιολογικὰ κείμενα. Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι ἡ συνήθης μεταχείριση τῶν δούλων στὰ κείμενα ἐξαντλεῖται στὴν παράθεση ποσοτικὰ ἀδιευκρίνιστων ἀριθμητικῶν μεγεθῶν, ἐνῶ συγκεκριμένα περιστατικά, ὅπου δούλος ἀναφέρεται ὡς κύριο καὶ δρῶν πρόσωπο, εἶναι πολὺ σπάνια. Ἔτσι, σὲ τρεῖς τουλάχιστον μεγάλες συλλογὲς Πατερικῶν καὶ Θαυμάτων ἡ παρουσία οἰκετικῶν προσώπων εἶναι ἰσχνή: στὴν Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία δύο μόνο διηγήσεις ἀφοροῦν οἰκέτες, στὰ Θαύματα τοῦ Κύρου καὶ Ἰωάννη μόνο μία²· στὸ Λειμωνάριο δούλοι ὡς πρωταγωνιστὲς διηγήσεων ἐλλείπουν ἐντελῶς³. Σὲ μεταγενέστερα ἀγιολογικὰ κείμενα ἡ ἀναζήτηση παρόμοιων ἢ τουλάχιστον ἀνάλογων ἀναφορῶν ἀποδείχτηκε μάταια⁴. Ἐξαίρεση, βέβαια, ἀποτελεῖ ἡ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ, Σκύθη δούλου, πὺ ὡστόσο ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ ἀληθοφανοῦς καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικὰ φανταστικοῦ δημιουργήματος.

Ὡστε, τόσο τὴν καταγραφή τῶν ἔξη θαυμάτων μὲ ἥρωες δούλους, ὅσο καὶ τὴν περιγραφή τῆς δεσπόμενης φυσιογνωμίας τῆς δούλης Θεοδώρας, θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὴν ἰδιοτυπία καὶ ἴσως μοναδικότητα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου. Ὡστόσο, αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἰδιαίτερο σύστημα καταγραφῆς τῆς πολιτείας τοῦ Βασιλείου ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τοῦ συγγραφέα τοῦ Βίου, ἐκφραστῆ συμπεριφορῶν τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι, λοιπόν,

νεῖες τῶν Κανόνων, οἱ διατάξεις τοῦ Ἰωάννη παραλείπονται καὶ οἱ ποινὲς ἐπανέρχονται στὰ ὅσα ὀρίζονται ἀπὸ τὸ Μεγάλον Βασίλειον (Ράλλης - Πουλιανῆς, τόμ. Γ', σελ. 63, τόμ. Δ', σελ. 207, 216). Διάχυτη, πάντως, σὲ ὅλους τοὺς Κανόνες καὶ τὶς ἐρμηνεῖες εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ πορνεία, ἐφόσον ἀφορᾷ πρόσωπα πὺ δὲν ἔχουν ἐνταχθεῖ στὰ θεσμικὰ πλαίσια τοῦ γάμου, εἶναι ἀμάρτημα ἐλαφρότερον ἀπὸ τὴ μοιχεία.

1. Ἀγγελίδης, Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, σελ. 35 - 38.

2. Παλλαντίου, Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία, PG 34, 1017 καὶ 1965. — Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Διήγησις θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου. τῶν σοφῶν Ἀναργύρων, PG 87/2, 3597.

3. Ἀντίθετα, ἀναφέρονται ὡς ὑπηρετικὰ ἢ βοηθητικὰ πρόσωπα πλουσίων καὶ ἐπαγγελματιῶν, Ἰωάννη Μόσχου, Λειμωνάριο, PG 87/2, 2028, 2936, 3089, 3093.

4. Στὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Πατριάρχου Ἰγνάτιου καὶ τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώα, πὺ ἀναφέρθησαν παραπάνω (σελ. 44, ὑποσ. 1 καὶ σελ. 47, ὑποσ. 1), ἀλλὰ καὶ στὸ Βίο τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ (PG 111, 696, 700, 704, 712) οἱ μνεῖες εἶναι ἀπρόσωπες. Σὲ ἄλλα κείμενα, ὅπως ὁ Βίος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, δὲν ὑπάρχουν μνεῖες δούλων, ἐνῶ στὸ Βίο τοῦ Νίκωνα Μετανοεῖτε (ἐκδ. Λαμπιδῆ, Ἀθήνα 1982, σελ. 140) ἡ μόνη περίπτωση ἀφορᾷ τὴν ἀρπαγὴ νεαρῆς κοπέλλας πὺ ληστὲς σκοπεύουν νὰ πουλήσουν.

θεμιτό νά υποθέσουμε ὅτι στά μέσα τοῦ 10ου αἰ. στήν Κωνσταντινούπολη, οἱ δοῦλοι θεωροῦνται στά πλαίσια τῶν καθημερινῶν συναλλαγῶν μέλη τῆς μείζονος κοινότητας μέ μεγάλα περιθώρια κοινωνικῆς δραστηριότητος πού μέ κανένα τρόπο δέν ἀναιρεῖ ἢ ἀνυπαρκτή νομική τους ὑπόσταση¹.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Γ. ΛΓΓΕΛΙΔΗ

1. Στό βίο τοῦ Βασιλείου οἱ σχέσεις οἰκετῶν - κυρίων προσλαμβάνουν χαρακτήρα συναισθηματικῶν δεσμῶν. Ἔτσι, ὁ κύριος τοῦ πάσχοντος ἀπό ὑδρωπικία ὀλοφύρεται γιά τόν ἐπικείμενο θάνατο τοῦ δούλου του (Βίος Ves., σελ. 54) καί οἱ δοῦλοι τοῦ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννη συμμετέχουν στήν ἀπόγνωση τῶν οἰκειῶν γιά τή διανοητική ἀσθένεια τοῦ κυρίου τους (Βίος Ves., σελ. 70). Ἀνάλογη ἀτμόσφαιρα διαπνέει τή Διαθήκη τοῦ Βοΐλα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὀνομαστικά τούς ἀπελεύθερους καί προικοδοτημένους δούλους του (ἐκδ. Lemerle, σελ. 26 - 27).

